

ГІСТОРЫЯ ЎЗНІКНЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ АЙЧЫННАЙ І ЗАМЕЖНАЙ АНТАЛІНГВІСТЫКІ

Н.С.Старжинская, Д.Н.Дубинина

◀ *Што папярэднічала з'яўленню анталінгвістыкі?*

Хаця анталінгвістыка з'яўляецца даволі маладой навукай, яна мае глыбокія карані.

Першымі звярнулі ўвагу на маўленне дзіцяці пісьменнікі, якія адлюстроўвалі ў сваіх творах яго асаблівасці (Л.М. Галстой, Н.А. Някрасаў, К.Дз. Ушынскі, А.П. Чэхаў, Якуб Колас, М. Горкіі і інш.). У мастацкіх творах паказвалася агульная карціна развіцця дзіцяці (яго мыслення, маўлення, станаўлення асобы), але не выдзяляліся моўныя характарыстыкі.

У той жа час дзіцячае маўленне – даўні аб'ект навуковага вывучэння. Ужо ў канцы XVIII ст. – у 1787 г. – з'явіўся сістэматычны абзор нямецкага вучонага Д. Цідэмана, які апублікаваў назіранні за развіццём маўлення свайго сына.

У псіхалагіі вывучэнне даных дзіцячага маўлення пачалося ў сувязі з даследаваннем развіцця пазнавальных здольнасцей дзіцяці. Найбольш значнымі з'явіліся працы гісторыка і псіхолага І. Тэна “Назіранні над засваеннем мовы дзіцяці” (1876 г.), В. Прэйера “Душа дзіцяці”. Не абышоў гэтага пытання і знакаміты аўтар тэорыі паходжання чалавека англійскі вучоны Ч. Дарвін, які апублікаваў запісы маўлення свайго сына (1877 г.). Затым з'явіліся дзённікавыя запісы К. І В. Штэрнаў “Псіхалогія ранняга дзяцінства да 6-гадовага ўзросту”, у якіх былі адлюстраваны асаблівасці авалодання мовай іх дзецьмі. У 30-40-я гг. XX ст. была апублікавана праца В. Леапольда “Маўленчае развіццё дзіцяці-білінгва” – дзённікавыя запісы маўлення яго дачкі. Такія вядомыя замежныя псіхологі, як К. Бюлер, Ж. Піяжэ таксама зрабілі ўнёсак у даследаванне дзіцячага

маўлення на раннім этапе яго вывучэння. Так, вядомы швецарскі псіхолаг вядомы швецарскі псіхолаг Ж.Піяжэ расправана вядомае вучэнне аб эгацэнтрычным маўленні дзіцяці (г.зн. маўленні для сябе, не звернутым да дарослага).

У айчыннай навуцы першыя друкаваныя працы па праблеме дзіцячага маўлення з'явіліся ў 80-я гг. XIX ст. У 1880 г. выйшла з друку праца І.А. Сікорскага “Душа дзіцяці”, выкананая на аснове назіранняў за развіццём маўлення ўласнага дзіцяці. Прыцягнулі ўвагу даследчыкаў два вялікія артыкулы, апублікаваныя ў Варшаве, у “Русском филологическом вестнике”. У першым артыкуле (1883) А. Аляксандраў звяртаецца да ранняга ўзросту – да трох гадоў, ён супаставіў гукі маўлення дзіцяці з фанетыкай дарослага, прадставіў гісторыю развіцця гукаў у гаворцы дзіцяці, асаблівасці ўжывання слоў і пабудовы фраз. У другім артыкуле, напісаным В. Благавешчанскім (1886), разгледжана маўленчае развіццё (лексікі, семантыкі) дзіцяці да сямі гадоў. Хаця абодва артыкулы насілі апісальны характар, не выяўлялі якія-небудзь заканамернасці развіцця маўлення дзіцяці, іх з'яўленне адкрыла новы напрамак у навуцы.

З пачатку XX ст. маўленчая здольнасць дзіцяці стала даследавацца вельмі актыўна, у выніку чаго псіхолагі, лінгвісты, пісьменнікі стварылі мноства прац, у якіх апісвалі назіранні за з'яўленнем і развіццём маўлення дзяцей, часта сваіх сыноў і дачок.

Сярод прац перадрэвалюцыйнага перыяду вылучаюцца працы А.Ф. Леванеўскага “Мае дзіця” (1914), В.П. Вахцерава “Асновы новай педагогікі” (1915). А.Ф. Леванеўскі адным з першых не толькі апісаў свае назіранні, але і прадставіў іх вынікі ў апрацаваным выглядзе. В.П. Вахцераў упершыню зрабіў спробу прасачыць частату ўжывання дзіцём розных часцін мовы. Матэрыялы яго назіранняў за развіццём дачкі ахопліваюць большы, у параўнанні з назіраннямі іншых аўтараў, узроставы перыяд: ад моманту нараджэння да 13 гадоў. Аднак

названыя працы не маглі выкарыстоўвацца для тэарэтычнага абагульнення ходу маўленчага развіцця, паколькі назіранні былі несістэматычнымі і выконваліся без адзінай схемы.

Псіхалагічны напрамак ў вывучэнні дзіцячага маўлення звязаны з імёнамі Л.С. Выгоцкага, П.П. Блонскага, А.Р. Лур'я, М.І. Жынкін і інш. Псіхолагі выкарыстоўвалі эксперымент, вывучалі маўленне дзіцяці ў шырокіх абагульненнях. Так Л.С. Выгоцкі вывучаў, як і Ж.Піяжэ, эгацэнтрычнае маўленне дзіцяці, даследаваў унутранае маўленне, перыядызацыю маўленчага развіцця дашкольнікаў, стымулы маўленчых паводзін дзяцей. Але псіхолагаў мала цікавіць моўны аспект маўленчага развіцця, у той час як лінгвіста прывабліваць тая напрамакі даследаванняў, якія даюць адказы на пытанні:

як адбываецца авалоданне канкрэтнымі моўнымі ўменнямі – вымаўленчымі, лексічнымі, словаўтваральнымі, граматычнымі, якія тут становяцца або адмоўныя тэндэнцыі;

якімі рысамі характарызуецца маўленчы навык у дзяцей на розных узроставых ступенях;

як пачаць працэс фарміравання маўлення, яго ладу ў перспетыве?

◀ *Калі пачала развівацца анталінгвістыка як навука?*

Заснавальнікам айчыннай анталінгвістыкі - яе лінгвістычнага напрамку, з поўным правам лічыцца рускі мовазнаўца А.М. Гваздзёў, які зрабіў найбуйнейшы ўнёсак у вырашэнне пералічаных вышэй задач. У 1921-1929 гг. А.М. Гваздзёў праводзіў сістэматычную мэтанакіраваную працу па запісы маўленчых праяў свайго сына (ад года жыцця да 9 гадоў). У працэсе збору матэрыялу А.М. Гваздзёў абапіраўся на адзіныя патрабаванні да метаду сістэматычнага назірання

за развіццём маўлення, запісы вяліся паслядоўна з выкарыстаннем фанетычнага пісьма. Апрацоўка сабранага матэрыяла праводзілася А.М. Гваздзевым па трох накірунках: фанетыка, сінтаксіс з марфалогіяй, слоўнік.

А.М. Гваздзёў паказаў з дакладнасцю да аднаго тыдня з'яўленне той або іншай граматычнай катэгорыі, фанетычных адзінак, марфемных мадэляў слоў у маўленні дзіцяці. Ён падкрэсліваў велізарнае значэнне аналогій у маўленні дзіцяці; тое, што яно шырока выкарыстоўвае самастойнае канструяванне форм на аснове пачуцця мовы, практычна і неасэнсавана засвоеных яе заканамернасцей. Паказаў вялікую ролю разумення граматычных значэнняў у засваенні дзіцём розных марфалагічных і сінтаксічных з'яў. (Так, раней за іншыя катэгорыі засвойваецца лік назоўнікаў – 1 г. і 10 мес., паколькі розніца паміж адным і некалькімі прадметамі вельмі наглядная.) Надзвычай важным уяўляецца вывад А.М. Гваздзёва аб апераджальным засваенні сінтаксіса: авалоданне асноўнымі сінтаксічнымі адзінкамі адбываецца значна раней засваення марфалагічнай сістэмы. Сцвярджаў, што дзеці ў першую чаргу засвойваюць усё тыповае, сістэмнае, - тое, што не мае выключэнняў, адхіленняў ад агульнай заканамернасці мовы. Для засваення асаблівых выпадкаў, “тонкасцей” мовы спатрэбіцца яшчэ гады.

Вынікі работы А.М. Гваздзёва былі аб'яднаныя ў пасмяротным выданні “Вопросы изучения детской речи” (1961), неапублікаваныя матэрыялы сабраны ў кнізе “От первого года до первого класса (1981). Маўленчы антагенез прадстаўлены ў іх з выключнай дакладнасцю, аб'ектыўнасцю і паўнотой, таму даследчыкі ўсяго свету звяртаюцца да названых выданняў да цяперашняга часу.

Шырокае навуковае значэнне даследаванняў А.М. Гваздзёва абумоўлена тым, што развіццё дзіцячага маўлення разглядалася ім перш за ўсё ў лінгвістычным (а не псіхалагічным) плане, у якім дзіцячае маўленне да той пары

не вывучалася. Аднак вынікі яго даследавання маюць велізарнае значэнне і для псіхалогіі, паколькі даюць разуменне таго, што ўяўляе сабой маўленне дзіцяці на тым або іншым этапе яго развіцця.

20-я гг. XX ст. адзначаюцца поспехамі ў вывучэнні спецыфікі дзіцячага маўлення і іншымі даследчыкамі.

У 1926 г. з'явілася праца М.А. Рыбнікава "Язык ребенка", у якой аўтар аналізуе і абагульняе розныя факты дзіцячага маўлення. У прыватнасці, М.А. Рыбнікаў паказаў, што паслядоўнасць засваення часцін мовы ў дзяцей розных культур аднолькавая: спачатку з'яўляюцца назоўнікі, затым дзеясловы і некалькі пазней – прыметнікі і прыслоўі.

Матэрыялы М.А. Рыбнікава і А.М. Гваздзёва аб генезісе маўлення дазволілі ўдакладніць часовыя рамкі ўзнікнення тых або іншых новаўтварэнняў, унеслі якасныя дапаўненні ў апісанне засваення дзіцем роднай мовы.

Вялікі каштоўны матэрыял па дзіцячым маўленні прадставлены ў кнізе вядомага лінгвіста і дзіцячага пісьменніка К.І. Чукоўскага, першае выданне якой пабачыла свет ў 1928 г. пад назвай "Маленькие дети. Детский язык". У кнізе прыводзіўся багацейшы набор дзіцячай словатворчасці, прыклады тлумачэння слоў дзецьмі, шэраг глыбокіх і сур'ёзных лінгвістычных ідэй. Змешчаны дзіцячыя вершы, аналізуючы якія К.І. Чукоўскі прыйшоў да высновы, што нармальнае дзіця чатырох гадоў уздымаецца да ўзроўню паэта. Кніга К.І. Чукоўскага вытрымала больш за 20 выданняў. У далейшым яна атрымала шырока вядомую сёння назву "От двух до пяти".

Такім чынам, у канцы XIX і першай трэці XX ст., разам з назапашваннем эмпірычных даных аб ходзе засваення дзіцем роднай мовы ў выглядзе

дзённікавых запісаў з'яўляюцца тэарэтычныя працы, у якіх сістэматызуюцца і абагульняюцца сабраныя матэрыялы.

У 1953 г. у выніку даследчыцкага семінара, арганізаванага амерыканскімі вучонымі, узнікла псіхалінгвістыка, у складзе якой вылучаецца і ўзрастае псіхалінгвістыка, або навука аб станаўленні моўнай здольнасці ў антагенезе. Псіхалінгвістычныя метады вывучэння дзіцячага маўлення разгледжаны ў папярэднім раздзеле.

◀ Як развівалася анталінгвістыка ў другой палове XX ст.?

Хаця анталінгвістыка зараджалася і рабіла свае першыя крокі ў Расіі (у 20-я гг. мінулага стагоддзя), аднак затым яна атрымала большае развіццё на Захадзе. Адпаведная вучэбная дысцыпліна (language acquisition, child language) выкладаецца ва універсітэтах і каледжах у Еўропе і ЗША.

Важна адзначыць, што заходнія даследчыкі ва многім абапіраюцца на дасягненні нашых айчынных вучоных (перш за ўсё – Л.С. Выгоцкага, А.Р. Лурыя, А.М. Гваздзёва), працы якіх даўно перакладзены на англійскую мову.

У Савецкім Саюзе працы А.М. Гваздзёва, выданыя толькі ў 50-60 гг., не адразу атрымалі шырокае распаўсюджанне. Кніга К.І. Чукоўскага “Ад двух да пяці” доўгі час успрымалася пераважна як збор забаўных і *уміліцельных* анекдотаў.

У 60-70 гг. ўзнавілася цікаваць да антагенезу маўлення. У гэты час пачалося сур'ёзнае даследванне дадзеных праблем і на Захадзе (Р. Браун, Д. Слобін і інш.). Прыступаючы да вывучэння маўленчага антагенезу, заходнія вучоныя ў значнай ступені арыентаваліся на даследаванні, якія ўжо меліся ў Расіі. У наступныя некалькі дзесяцігоддзяў заходнія даследчыкі здолелі апырэдзіць сваіх савецкіх калег – часткова дзякуючы тэхнічным дасягненням, якія дазвалялі ствараць

новыя праграмы аўтаматычнага аналізу прадукцыруемых дзецмі тэкстаў, часткова дзякуючы больш гнуткай сістэме абмену навуковай інфармацыяй (часопісы, канферэнцыі, семінары, летнія школы і да т.п.). Аднак больш моцным бокам айчынных даследаванняў у галіне анталінгвістыкі была і застаецца сур'ёзная тэарэтычная база.

На працягу апошніх 25-30 гадоў працэсы станаўлення маўлення ў дзяцей даследваліся вельмі інтэнсіўна як за мяжой (бельгійскі даследчык А. Грегуар, амерыканскі Д. Слобін і інш.), так і ў савецкіх і постсавецкіх рэспубліках (С.Н. Цэйтлін і яе супрацоўнікі, А.А. Лявонцьеў, Н.І. Лепская, Т.А. Ахуціна і інш.).

◀ *Як развіваецца анталінгвістыка на пачатку XXI ст.?*

Важную ролю ў развіцці анталінгвістыкі на постсавецкай прасторы адыграла стварэнне ў 1991 г. У РДПУ імя А.І. Герцэна (г. Санкт-Пецярбург) першай у Расіі кафедры дзіцячага маўлення пад кіраўніцтвам С.Н. Цэйтлін. Пры кафедры маецца Фонд даных дзіцячага маўлення, матэрыяламі якога карыстаюцца даследчыкі розных краін. Пазней філіялы кафедры былі створаны і ў іншых вуну краіны.

Цяперашні час можна назваць перыядам росквіту анталінгвістыкі. Яе развіццё праяўляецца ў пашырэнні праблематыкі навуковых даследаванняў, павелічэнні фактычнай базы, удасканаленні метадаў вывучэння працэсу засваення дзіцем роднай мовы, а таксама ва ўкараненні навуковых дасягненняў у вучэбны працэс і практыку. З друку выходзць шмат навуковых прац, у якіх асвятляюцца тыя або іншыя бакі засваення мовы дзіцем, даведнікі па дзіцячым маўленні, гучальныя хрэстаматыі маўлення рускага дзіцяці. У 2000 г. быў выдадзены першы вучэбны дапаможнік С.Н. Цэйтлін «Язык и ребенок. Лингвистика детской речи», які шырока выкарыстоўваецца студэнтамі філалагічных і педагагічных спецыяльнасцей.

Сёння вылучаюцца прынамсі **тры напрамкі анаталінгвістычных даследаванняў**:

- 1) вивучэнне засваення роднай мовы тым або іншым канкрэтным дзіцем;
- 2) даследаванне агульных заканамернасцей засваення роднай мовы рознымі дзецьмі;
- 3) выяўленне агульных заканамернасцей засваення рознымі дзецьмі розных моў.

Усе тры задачы непасрэдным чынам звязаны, вырашэнне кожнай з наступных так ці інакш засноўваецца на вырашэнні папярэдніх. Адным з найбольш даставерных спосабаў вивучэння з'яўляецца так званае case study – падрабязнае і дакладнае апісанне кожнага “моўнага набытку” дзіцяці ў галіне ўспрымання маўлення або маўленчага прадукцыравання, любой стандартнай або нестандартнай моўнай або нямоўнай рэакцыі дзіцяці, любога пытання або сужэння металінгвістычнага характару і да т.п. Затым неабходна супастаўленне шляхоў і спосабаў засваення мовы рознымі дзецьмі, г.зн. абагульненне розных case studies, правядзенне эксперыментаў крос-секцыйнага і крос лінгвістычнага характару і г.д. Толькі так можна выявіць нейкія агульныя заканамернасці засваення дзецьмі мовы.

У Беларусі анталінгвістыка толькі пачынае свае станаўленне. Шэраг беларускіх вучоных у свой час праводзілі даследаванні па дзіцячым маўленні пад кіраўніцтвам вядомых расійскіх вучоных. Так, яшчэ ў 60-я гг. XX ст. беларускім псіхолагам Р.І. Вадэйка было праведзена даследаванне па раннім антагенезе маўлення (у прыватнасці ім былі атрыманы новыя даныя па развіцці слоўніка дзяцей ранняга ўзросту). У цяперашні час асноўныя даследванні тычацца праблем развіцця дзіцячага маўлення ў сітуацыі блізкароднаснага дзвюхмоўя (Н.С. Старжынская, Дз.М. Дубініна).

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ